

Recenzja rozprawy doktorskiej magistra Tomasza Fijałkowskiego
pt. *Kwestia wycofania wojsk sowieckich z Afganistanu (1985-1989)*, Uniwersytet Łódzki,
Wydział Filozoficzno-Historyczny, Łódź 2020, s. 273.

1. Ocena wyboru tematu

Interwencja radziecka w Afganistanie rozpoczęta w grudniu 1979 roku stała się tematem wielu prac naukowych, przede wszystkim w środowisku zagranicznym. Zniesienie ograniczeń ideologicznych i politycznych po 1989 roku nie wpłynęło na zwiększone zainteresowanie problemem ze strony polskich historyków czy politologów. Praktycznie żadne z opracowań dostępnych w polskiej literaturze naukowej nie odnosi się bezpośrednio i wyłącznie do wycofania wojsk radzieckich z Afganistanu w 1989 roku, nie licząc dość licznej literatury popularnonaukowej czy też publicystyki.

Dobór tematu przedłożonej do recenzji rozprawy doktorskiej należy uznać za trafny i wypełniający deficyt poznawczy w tym zakresie. Natomiast jego sformułowanie jest nieco zbyt ogólne. Przykładową sugestię jak można byłoby to uczynić sam Doktorant zawarł na s. 195, pisząc: „Kwestia wycofania wojsk sowieckich z Afganistanu była jedną z kluczowych w stosunkach amerykańsko-sowieckich w latach 1987-1988”. A zatem temat rozprawy mógłby zostać sformułowany jako „Kwestia wycofania wojsk sowieckich z Afganistanu w stosunkach amerykańsko-sowieckich ...” z uzupełnieniem o jaki okres chodzi. Inne sformułowanie, zważywszy na to, że doktorant w treści rozprawy poświęca temu zagadnieniu zgodnie ze stanem faktycznym dużo uwagi mogłoby brzmieć: „Rola ONZ w rozwiązaniu problemu wycofania wojsk radzieckich z Afganistanu”. Oczywiście, podobnych możliwości doprecyzowania sformułowania tematu jest bardzo wiele. To, które zostało przyjęte przez doktoranta - bardziej ogólne, umiejscowione w określonej perspektywie czasowej - nie jest błędne, ale stawia przed nim większe wyzwania dotyczące dyscypliny wywodu. I, należy to podkreślić, Doktorant w pełni tę dyscyplinę zachował.

2. Charakterystyka, ocena konstrukcji i treść pracy

Konstrukcja recenzowanej rozprawy doktorskiej jest zgodna z jej koncepcją. Składa się ze wstępu, czterech rozdziałów i zakończenia. We wstępie rozprawy Doktorant przedstawił jej podstawowe założenia i cel. Zamiast zwykle formułowanej w rozprawach naukowych hipotezy/tezy (co do tego nie ma zgodności i jednolitości wśród badaczy, przy czym sugeruje się adekwatność stawiania hipotez w naukach społecznych i humanistycznych, a też w naukach ścisłych), Doktorant proponuje 8 pytań badawczych, które dotyczą kluczowych z punktu widzenia tematu rozprawy zagadnień, takich jak przyczyny interwencji radzieckiej w Afganistanie, przyczyny wsparcia zza granicy opozycji afgańskiej, przebieg działań wojennych wojsk radzieckich w tym kraju, działania podejmowane przez Organizację Narodów Zjednoczonych oraz rząd Stanów Zjednoczonych, sytuacji wewnętrznej w ZSRR po dojściu do władzy Michaiła Gorbaczowa i stosunku nowego przywódcy radzieckiego do radzieckiej obecności wojskowej w Afganistanie, podpisanie porozumień genewskich w sprawie wycofania wojsk radzieckich oraz przyczyny i przebieg ich wycofywania z Afganistanu. Wskazane problemy badawcze mają szczególne znaczenie dla konceptualizacji założeń rozprawy, ponieważ w pewnym stopniu kompensują brak wyraźnie sformułowanej hipotezy/tezy i wyznaczają Doktorantowi tok wyводу w treści rozprawy, który jest przez niego skrupulatnie przestrzegany.

Ze względu na temat pracy, doktorant przyjął właściwą perspektywę metodologiczną. Zadeklarował zastosowanie czterech metod badawczych, typowych dla nauk humanistycznych i społecznych, w tym dla historii oraz metody statystycznej o charakterze pomocniczym. Deklaracja ta znalazła odzwierciedlenie w treści rozprawy doktorskiej. Warto również podkreślić, iż nie istnieje jedna metoda badawcza o uniwersalnym charakterze, która pozwoliłaby na rozwiązanie każdego problemu badawczego, tym bardziej w rozprawie o charakterze co najmniej dwudyscyplinarnym (nauki historyczne i nauka o polityce). Kompleksowe podejście do badań zapewnia ich obiektywizm i rzetelność. I dotyczy to także niniejszej pracy doktorskiej.

Konstrukcja rozprawy jest prawidłowa, ma układ chronologiczno-problemowy i tym samym przyczynowo-skutkowy. Każdy kolejny rozdział jest logiczną konsekwencją poprzedniego. Treść rozprawy ma charakter rekonstrukcyjny, analityczny i wyjaśniający. W celu przeprowadzenia wyvodu Doktorant dokonuje niezbędnej rekonstrukcji faktów, wydarzeń, zjawisk i procesów, które opisuje i następnie analizuje. Na podstawie analiz

formułuje stosowne konkluzje. Pozwala mu to na znalezienie odpowiedzi na postawione problemy badawcze. Dzięki bogatej bazie źródłowej i dostępowi do wartościowych dokumentów, Doktorant pokazał, że posiadał obszerną wiedzę w zakresie badanego zagadnienia. Zachował przy tym, co niestety coraz rzadsze w badaniach wschodnich, a do takich zalicza się niniejsza rozprawa, obiektywizm poznawczy. Często posługuje się cytataми i przypisami, co dowodzi jego wysokiego poziomu erudycji, a tym samym pokazuje bardzo dobre przygotowanie merytoryczne.

W rozdziale pierwszym pt. *Sowiecka interwencja w Afganistanie (1979-1985). Zarys wydarzeń* Doktorant analizuje uwarunkowania, które doprowadziły do wprowadzenia wojsk radzieckich do Afganistanu, a także działalność ruchu oporu przeciw wojskom okupacyjnym i rządowym. Wskazał wiele interesujących uwarunkowań dotyczących genezy interwencji radzieckiej, jak m.in. to, że Biuro Polityczne KC KPZR i rząd radziecki nie zdawali sobie sprawy z trudności w walce z partyzantami afgańskimi. Jednocześnie ideolog KPZR Michaił Susłow był zwolennikiem wysłania jedynie niewielkiego kontyngentu wojskowego. Ponadto Sztab Generalny radzieckich sił zbrojnych był przeciwny jakiegokolwiek interwencji wojskowej w Afganistanie. Wynika stąd, że całkowitą odpowiedzialność za wysłanie wojsk radzieckich do tego kraju ponosi Biuro Polityczne KC KPZR, które w pierwszej połowie grudnia 1979 roku podjęło decyzję o interwencji. Decyzja ta była uwarunkowana nie tyle chęcią niesienia „bratniej” pomocy, co wyobrażeniem o interesach geopolitycznych ZSRR, którymi były jak pisze Doktorant obawy o: 1) instalację amerykańskich baz wojskowych na pograniczu afgańsko-radzieckim; 2) reakcję łańcuchową – „utrata” Afganistanu mogłaby spowodować próby wystąpienia krajów socjalistycznych z Układu Warszawskiego; 3) powstanie fundamentalistycznego państwa islamskiego przy granicy z ZSRR i mobilizację radzieckich muzułmanów. Późniejsze działania ministerstwa obrony i Sztabu Generalnego wynikały z decyzji Biura Politycznego. Pokazuje to mechanizm funkcjonowania systemu władzy w ZSRR, której najwyższym i najważniejszym ogniwem były struktury partyjne a nie państwowe.

Rozdział ten zawiera również analizę reakcji międzynarodowych na wkroczenie wojsk radzieckich do Afganistanu, które były w zdecydowanej większości negatywne, a także organizację afgańskiego ruchu oporu. Ten ostatni, poza atakami na wojska radzieckie i afgańskie siły rządowe dopuszczał się również zamachów terrorystycznych na ludność cywilną. W rozdziale została także przedstawiona „panorama” państw udzielających pomocy mudżahedinom (od państw zachodnich przez państwa arabskie i muzułmańskie do ChRL).

Rozdział drugi pt. *Zmiana stanowiska Moskwy w kwestii afgańskiej po dojściu do władzy Michala Gorbaczowa (1985-1987)* dotyczy wewnętrznej sytuacji politycznej i gospodarczej w ZSRR związanej z rozpoczęciem reform przez M. Gorbaczowa. Zmiany dokonujące się w tym państwie stopniowo doprowadziły do ewolucji stosunku władz radzieckich do kwestii afgańskiej i przekonania o braku możliwości zwycięskiego zakończenia interwencji. W treści rozdziału zostały ponadto poddane analizie takie problemy jak reformy M. Gorbaczowa, stan radzieckich sił zbrojnych, zmiana polityki zagranicznej ZSRR w związku z „nowym myśleniem”, co przyniosło skutek w postaci dążenia do deeskalacji stosunków radziecko-amerykańskich, zmiany polityki ZSRR wobec Afganistanu, sytuację wojsk radzieckich w Afganistanie w drugiej połowie lat 80. XX wieku, kiedy to stwierdzono brak perspektyw na ich zwycięstwo. W tym czasie podjęto pierwsze decyzje wojskowe i wzmożono zabiegi dyplomatyczne na forum międzynarodowym w kierunku wycofania wojsk radzieckich z Afganistanu. Wykorzystując zgromadzone materiały Doktorant właściwie zrekonstruował wyżej wymienione procesy i zjawiska, zachowując bezstronny charakter analizy.

Wysiłków na rzecz uregulowania konfliktu afgańskiego dotyczy rozdział trzeci, najkrótszy w całej rozprawie pt. *Próby załatwienia konfliktu afgańskiego (jesień 1987- wiosna 1988 r.)*. Rezultatem tej aktywności były wydarzenia i procesy, które doprowadziły do podpisania w Genewie w maju 1988 r. porozumienia o wycofaniu wojsk radzieckich. W trakcie zabiegów dyplomatycznych podejmowano również sprawy związane z funkcjonowaniem Afganistanu po opuszczeniu tego kraju przez wojska radzieckie, takie jak utworzenie rządu koalicyjnego w Afganistanie, wstrzymanie pomocy radzieckiej dla władz afgańskich oraz granica afgańsko-pakistańska. Warto odnotować, na co zwraca uwagę Doktorant, że przywódcy afgańskiej partyzantki nie uznawali porozumienia o wycofaniu wojsk radzieckich, ponieważ nie zaproszono ich do rokowań. Stanowiło to zagrożenie dla wycofujących się wojsk radzieckich i dla przebiegu całego procesu, co znalazło się w treści rozdziału czwartego pt. *Wyprawienie wojsk sowieckich pod nadzorem UNGOMAP (1988-1989)*.

W rozdziale czwartym Doktorant analizuje działalność Misji Dobrych Usług Narodów Zjednoczonych w Afganistanie i Pakistanie (UNGOMAP), polegającej na obserwacji wycofywania wojsk radzieckich z Afganistanu i powrotu uchodźców, także samo wycofywanie wojsk radzieckich. Autor wskazuje na kilka wariantów wycofywania wojsk

radzieckich, uwarunkowanych działalnością partyzantów i sytuacją humanitarną ludności cywilnej.

W zakończeniu Doktorant dokonuje podsumowania wyводу, ustosunkowując się do przyjętych przez siebie pytań badawczych. Zakończenie stanowi udaną próbę syntetycznego, zwarteo podsumowania efektów badań, chociaż zabrakło w nim elementów predykcji czy też komentarza odnośnie do rozwoju sytuacji wewnętrznej w Afganistanie po wycofaniu wojsk radzieckich.

Treść rozprawy uzupełniają tabele zawierające dane dotyczące liczebności, struktury, uzbrojenia i strat wojsk radzieckich oraz afgańskich sił rządowych. Niepodważalną zaletą dysertacji jest zamieszczenie podsumowania na końcu każdego rozdziału, stanowiącego jednocześnie logiczne nawiązanie do treści następnego. To bardzo udany zabieg porządkujący i systematyzujący treść, pokazujący, że Doktorant panuje nad tokiem wyводу.

3. Podstawa źródłowa

Dowodem dobrego przygotowania metodologicznego i merytorycznego Autora jest przedstawiony przez niego stan badań. Bazę źródłową, która stała się podstawą do napisania rozprawy, należy uznać za solidną i kompleksową, uwzględniającą najważniejsze pozycje dotyczące sytuacji w Afganistanie przed i po wkroczeniu wojsk radzieckich oraz uwarunkowań odnoszących się bezpośrednio lub pośrednio do tego problemu.

Ze względu na dyscyplinę w jakiej powstała rozprawa, najważniejszą grupą źródeł są materiały archiwalne. Dzięki dostępowi do archiwów Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP, Instytutu pamięci Narodowej, Akt Nowych i Wojsk Lądowych Doktorant zdobył wartościowe poznawczo i naukowo materiały, które wykorzystał w treści rozprawy.

W związku z brakiem bezpośredniego dostępu do archiwów rosyjskich, Doktorant korzystał z tych, które zostały udostępnione w formie elektronicznej. Istotnym źródłem wiedzy okazały się zbiory dokumentów zachodnich, wśród których również można znaleźć dokumenty z okresu radzieckiego oraz zbiory dokumentów z dawnych państw socjalistycznych, w tym Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych oraz Polskie Dokumenty Dyplomatyczne.

Ważną grupą źródeł do których odwołał się Autor były pamiętniki, wspomnienia i dzienniki – polityków, dyplomatów, wojskowych. Ponadto Doktorant wykorzystał monografie i opracowania z zakresu historii najnowszej i politologii, w tym stosunków

międzynarodowych autorów polskich i zagranicznych, dostępne głównie w językach polskim, angielskim oraz rosyjskim.

Uzupełnieniem bazy źródłowej jest kwerenda materiałów publicystycznych i polskiej prasy codziennej, przede wszystkim z lat 80. XX wieku, czyli z ostatniej dekady Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, kiedy to pojawił się problem afgański oraz prasy polskiej i zagranicznej z lat 90. XX wieku.

Dzięki różnorodnej i obszernej podstawie źródłowej Doktorant mógł rzeczowo, obiektywnie i wszechstronnie zbadać podjęty przez siebie temat, sięgając także po najnowsze źródła i opracowania.

4. Formalna strona dysertacji i uwagi szczegółowe

Formalna strona dysertacji zasadniczo nie budzi zastrzeżeń poza pewnymi wyjątkami do których należą elementy języka. Niekiedy jest on potoczny, czego przykłady można znaleźć w sformułowaniu tytułów rozdziałów (rozdział III *Próby załatwienia konfliktu afgańskiego* ...) czy też w innych fragmentach rozprawy („Do analizy czynnika wojskowego **przydały się** następujące prace ...”, s. 7).

W stosunku do języka rozprawy należy ponadto zwrócić uwagę na dwa problemy. Pierwszym z nich jest używanie przez Doktoranta przymiotnika „sowiecki” i nazwy państwa „Związek Sowiecki”, także „Sowieci”, Komunistyczna Partia Związku Sowieckiego, począwszy od samego tytułu rozprawy (*Kwestia wycofania wojsk sowieckich z Afganistanu (1985-1989)*). Tego typu określenia mając emocjonalne i zdecydowanie pejoratywne zabarwienie nie powinny występować w literaturze naukowej, ponieważ sugerują *a priori* stosunek badacza do podmiotu i przedmiotu badań. Jest to najzwyczajniej rezultat ideologizacji badań historii najnowszej oraz nauk społecznych i humanistycznych w ogóle w zakresie badań wschodnich. Ponadto przymiotnik „sowiecki” jest zwyczajnym rusycyzmem narzucanym paradoksalnie przez zwolenników dekomunizacji (ros. *совем* rada - istota systemu władzy stworzonego przez bolszewików). Czerpanie z języka rosyjskiego ma sens, gdy chcemy oddać pewien charakter tożsamości czy postaw („sowieckość” brzmi zdecydowanie lepiej niż „radzieckość”) jak również odzwierciedlić procesy zachodzące po rewolucji październikowej („sowietyzacja”). We wszystkich innych przypadkach odniesienia do „sowieckości” co najmniej budzą wątpliwości. Zresztą Doktorant używa tych określeń niekonsekwentnie. Dla przykładu na s. 12 czytamy: „Rolę **Sowietów** w Afganistanie ...”, podczas gdy na s. 15: „**Rosjanie** podjęli w związku z tym działania ...”, na s. 24: „Po trzecie

prawdopodobnie w świetle wydarzeń w Iranie, **Rosjanie** byli zaniepokojeni ...". A na s. 45 mamy następujący fragment: „Rząd DRA zwrócił się (do – dod. A.W.) **Rosjan** o pomoc wojskową (...). **Sowieckie** dowództwo otrzymało z Moskwy rozkaz ...”. Takich przykładów jest niestety zdecydowanie więcej. W tekście przeważa skrót KPZS (np. s. 117), ale występuje również KPZR (s. 118).

Ze wskazanego braku konsekwencji wynika drugi problem związany z językiem i zarazem merytoryczną stroną rozprawy – utożsamianie Związku Radzieckiego z Federacją Rosyjską, a „Sowietów” z Rosjanami, jako kolejny przejaw ideologizacji. Współczesna Rosja jest prawnym spadkobiercą ZSRR, ale państwo to nie było rosyjskim państwem narodowym rządzonym wyłącznie przez Rosjan. Wśród „Sowietów” było bardzo wiele osób, które nie były Rosjanami, zarówno w sensie etnokulturowym jak i terytorialno-politycznym. Należał do nich wymieniany przez Doktoranta minister spraw zagranicznych ZSRR Eduard Szewardnadze, który był Gruzinem.

Rozprawa zawiera także uchybienia edytorsko-redakcyjne, których w stosunku do objętości tekstu nie jest jednak dużo.

Recenzowana rozprawa doktorska zasługuje na wysoką ocenę pod względem merytorycznym i formalnym, spełnia wymogi ustawowe stawiane tego typu pracom. Uwagi krytyczne i wskazane niedociągnięcia mają posłużyć Autorowi do doskonalenia warsztatu badawczego. Udowodnił on, iż potrafi rozwiązywać problemy badawcze w zakresie nauk humanistycznych i społecznych. Pokazał znajomość zagadnień teoretycznych i udowodnił umiejętność ich zastosowania. Wykazał się rzetelnością badawczą i obiektywizmem poznawczym. Niniejszą rozprawę rekomenduję do druku ze względu na jej wartość naukową, ponieważ dotyczy problemu zbadanego w niewielkim stopniu w krajowej literaturze naukowej oraz ze względu na wartość poznawczą dla szerszego grona odbiorców. Warunkiem publikacji rozprawy w druku jest odniesienie się Doktoranta do uwag krytycznych i wyeliminowanie niedociągnięć językowych, edytorskich i redakcyjnych. Dlatego też wnoszę o dopuszczenie Pana magistra Tomasza Fijałkowskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

